

Gennadi Gramberg

Eesti juutluse taaselustamisest 20.sajandi lõpus

30.märtsil 1988 asutati Tallinnas Eesti Juudi Kultuuriselts, mis sai tollaegses Nõukogu Liidus esimeseks omaalgatuslikuks juudi organisatsiooniks. Eesti Juudi Kultuuriselts (JKS) aitas luua tugeva aluse Eesti Juudi Kogukonna taastamisele ja päästis Eesti juudid vaimsest holokaustist, mida korraldas nõukogude režiim NSVL-i piirides elavate juutide suhtes, keelates faktiliselt juudi kultuuri, keele ja kommete järgimise.

Juudi ühiskondliku elu taassünd Eestis sai võimalikuks perestroika ja avalikustamise poliitika süvenemisega ning eestlaste rahvusliku liikumise elavnemisega. Mõningaid tagasihoidlikke ametlikke katseid äratada ellu kõige lihtsamad juudi ühiselu vormid oli seni lubatud vaid ajutiselt (draamaring 60-ndaial aastail) või keelduti sellest hoopis. Üldiselt on teada, et valdav osa eestlastest suhtus juutidesse heatahtlikult ja toetas neid, sest nii nagu nemadki kannatasid juudid nõukogu võimu surve all. Nagu teada leidsid siin Eestis palju mujalt tulnud juudid endale uue kodumaa.

1988.a. varakevadel anti EKP Keskkomiteest mõista, et võimud ei ole vastu juudi kultuuriseltsi asutamisele analoogselt juba moodustatud armeenia seltsile. 30. märtsil 1988 toimuski kultuuriministeriumi saalis esimene koosolek, milles osales 85 inimest. Koosolekul võeti vastu otsus asutada Eesti Juudi Kultuuri Selts Eesti Muinsuskaitse seltsi juures. Koosolek valis JKS esimeheks Samuel Lazikini. Mai algul registreeriti JKS Tallinna Linnavalitsuses, veel samal kuul viidi Vene Draamateatris läbi esimene suurem üritus.

Juba sügisel kinnitas Eest NSV Ülemnõukogu Presiidium JKS-i taotlusel seltsi sümboolikana traditsioonilised juudi rahvuslikud sümbolid: kuusnurga Magen David'i (Taaveti Kilp) ja Menorah (seitsmeküünlakandja). JKS oli NSV Liidu esimene võimude poolt ametlikult registreeritud iseseisev juudi kultuuriorganisatsioon. Esimesena tunnustati ametlikult ka JKS sümboolikat. Algul aitas EJKS tegevusele palju kaasa Muinsuskaitse Selts (esimees Trivimi Velliste), eriti tema esindaja Priit Herodes, kellele omistati JKS auliikme nimetus. Sama tiitli sai ka üks JKS-i asutajatest Riana Trapido. Hiljem sai üheks JKS sponsoriks ja abistajaks Eesti Kultuurifond, mille ruumides JKS esimestel aastatel tegutses.

Üheks oma eesmärgiks püstitas JKS sõjaeelse Eesti Vabariigi juudi elu taastamise järjepidevuse alusel. 1988 aasta novembris Tallinna 1. Kutsekeskkooli saalis, endise Juudi Gümnaasiumi ruumes Karu tänav 16, tähistati pidulikult gümnaasiumi direktori Samuel Gurini 100 aastast juubelit. Esimestel tegutsemisaastatel kasvas JKS liikmete arv jõudsalt, jõudes 1990-ndaks aastaks enam kui 500 inimeseni. Aastatel 1988-89 organiseeriti filiaalid Narvas, Tartus ja Kohtla-Järvel. Tekkisid spetsialiseeritud organisatsioonid – spordiklubi Makkabi, Juudi Üliõpilaste Liit, mis võeti 1989.a. vastu Euroopa ja 1990. aastal Ülemaailmsesse Juudi Üliõpilaste Liitu. Moodustati II Maailmasõja veteranide ühendus. Tööd alustas lastekoor, mille baasil hiljem organiseeriti pühapäevakool, mis hakkas tööle endise Juudi Gümnaasiumi ruumides.

80-ndate aastate lõpul väljakujunenud olukord soodustas uute ühiskondlike organisatsioonide kaasamist poliitilisse ellu. Üheks selliseks ühenduseks oli ka JKS. Aprillis 1988 loodud Eestimaa Rahvarinne toetas JKS-d, selle 1. kongressil valiti JKS juhatuse esimees Samuel Lazõkin Rahvarinde eestseisuse liikmeks. Rahvarinde initsiatiivil moodustati Eestimaa Rahvuste Foorum, mille üheks asutajaks oli ka JKS. 1989.a. sügisel alustati esimeste ivriidi keele kursustega, mis seni olid olnud NSV Liidus faktiliselt seadusevastased, kuna ivriidi keele õpetamist ja õppimist

võrdsustati sionistliku propaganda tegemisega ning loeti seega nõukogudevastaseks tegevuseks. Kursusi viisid läbi kohalikud õpetajad, endised “*otkaznikud-refusnikud*”, eestikeelset gruppi õpetas aga luteri kiriku juures tegutseva Konsistooriumi Usuinstituudi lõpetanu, kus ka nõukogude ajal õpetati vana-heebrea keelt.

1989.a. tekkisid regulaarsed kontaktid teiste maade ja rahvusvaheliste juudi organisatsioonidega. Loodi otsesidemed Skandinaavia ja Baltimaade, teiste NSV Liidu vabariikide kogukondade ja nende esindajatega. JKS kogemused leidsid kasutamist ka teistes NSV Liidu regioonides, kus olid moodustatud samalaadsed organisatsioonid. JKS esindajad osalesid üleliidulise juudi organisatsiooni (VAAD) asutamise ettevalmistamisel. 80-ndate aastate lõpul tekkisid ka esimesed kontaktid Ameerika heategevusorganisatsiooniga Joint. Detsembris 1989 nägi ilmavalgust esimene JKS ajaleht Hašahhar (Koit). See oli esimene iseseisev ühiskondlikel alustel väljaantav juudi ajaleht endise NSV Liidu territooriumil. Ajalehe tiraaž eesti ja vene keeles oli esimestel aastatel üle 5000 eksemplari. Ajalehte levitati paljudes NSV Liidu linnades, Eestis seda müüdi ja telliti. Toimetajaks oli Gideon Pajenson.

Sõltumatu ajakirjanduse väljakujunemisega Eestis hakati avaldama ka antisemiitlikke artikleid. Aastail 1989 – 1991 ilmus sellelaadseid artikleid enam ajalehtedes Eesti Ekspress, Esmaspäev ja Eesti Aeg. Tüüpilised olid juutide süüdistamine koostöös kommunistidega ja Holokausti eitamine või isegi õigustamine. Stockholmis elava emigrant Jüri Lina artiklid lisasid sellele veel süüdistusi juutide ülemaailmsest vandenõust.

1990.a. aprillis tähistati esmakordselt avalikult Teises Maailmasõjas langenud juutide mälestuspäeva – Jom Hašoa. Miiting toimus endise Juudi Gümnaasiumi õues, sellest võttis osa rohkem kui 300 inimest. Juudi agentuuri Sohnuti ja Iisraeli välisministeeriumi kaasabil saabusid Eestisse esimesed ivriidi keele õpetajad. 1990.a. mais tähistati esmakordselt pidulikult iseseisva Iisraeli riigi iseseisvuspäeva.

JKS kolmandal üldkoosolekul võeti vastu põhikirja uus redaktsioon, kus JKS seadis oma eesmärgiks enne nõukogude okupatsiooni Eestis tegutsenud Juudi Kultuurautonoomia traditsioonide jätkamise. 1990-nda aasta suvel avati Kloogal esimene juudi laste laager. Tallinna Matkamajas toimus esimene Iisraeli ja juudi raamatunäitus, mille eksponaatidest suur osa jäid JKS raamatukogu aluseks, osa raamatuid anti üle Eesti Rahvusraamatukogule. JKS tegutsemisele andis suure tõuke 1990-ndal aastal Tallinna Juudi kooli avamine endise Juudi Gümnaasiumi hoones, mis töötab Tallinna Linna haridusameti alluvuses. Tallinna Juudi kool oli esimene rahvusvähemuste kool Eesti Vabariigis. Sellest ajast alates on kogu JKS tegevus koondunud Tallinna Juudi kooli ruumidesse.

1991.aasta märtsis läheb Eesti Raadio venekeelse Raadio 4 lainepikkuselt eetrisse esimene saade juudi kultuurist ja JKS-i tegevusest nimetusega “Šalom Aleihhem”. Raskeks katsumuseks JKS-le ja kogu kogukonnale sai 1991 –92 a talvel kohalikus pressis läbiviidud antisemiitlik kampaania peale Rootsi ministri avaldust, milles ta taunis Eestis korraldatavaid 20-nda Waffen SS Eesti Diviisi endiste sõjameeste kokkutulekuid. JKS ja Tallinna Juudi koolile tehti mitmeid ähvardusi, rüüstati Tartu juudi kalmistud, Tallinna Juudi kooli seintele ilmusid solvavate väljenditega kirjutised. Sellest hoolimata meenutati 1991.aasta detsembris Tallinna Juudi koolis saksa okupatsiooni ajal Eesti juutide hävitamise 50-ndat aastapäeva, milles osalesid kohaliku intelligentsi esindajad ja Eesti poliitikud. Toiduainete kriisi perioodil, 1991 a lõpul ja 1992 a algul käivitati väliskaasabiga ulatuslik heategevusprojekt kogukonna vanuritest liikmete abistamiseks. Selle koordineerimiseks asutati Samuel Gurini nimeline Heategevusfond, mille direktoriks nimetati Eugenia Gurin-Loov.

1992. aastal jõuab lõpule kogukonna kujunemise protsess. 12. aprillil 1992 võeti JKS, Kohtla-Järve, Narva ja Tartu filiaalide ning Juudi Koguduse ühisel koosolekul vastu otsus Eesti Juudi Kogukonna

loomise kohta, mis esmakordselt registreeriti 11. märtsil 1994. EJK-st sai organisatsioon, mis ühendab erinevaid juudi organisatsioone ja esindab kogu Eesti juudi soost elanikkonna huvisid. Eesti Juudi Kogudus kui üks asutajaliikmetest osaleb EJK tööst tema nõukogu kaudu. Vastavalt oma põhikirjale jätkab EJK 1926.aastal loodud Juudi Kultuurautonoomia traditsioone.

EJKogukonna juhib üldkoosoleku poolt valitud 18-liikmeline nõukogu. Pärast Samuel Lazikini repatrieerumist Iisraeli alatest 1990- 95-nda aastani oli mul au olla JKS ja EJK esimeheks, alates 1995 oli esimees Cilja Laud ning alatest 2006 aastast on EJKogukonna esimees Alla Jakobson.

Oma tegevuse laienemisega aastail 1992 –93 hakkas EJK-l ilmnema vajadus täiendavate ruumide järele. Jointi kaasabil töötati välja Kogukonna keskuse loomise projekt. 1994.a. omandati Tallinna Juudi Kooli hoone juurdeehitus, mis oli seni kuulunud Eesti Merehariduskeskusele. Hoones alustati koheselt remondi- ja ehitustöödega, mille tulemusel avati 1998. aastal hoone esimesel korrusel kogukonna sotsiaalkeskus ja kantslei. Alates 21. detsembrist 2000 toleagse peaministri Mart Laari juuresolekul avati teisel korrusel sünagoogi uued, nagu nüüd juba selgunud ajutised, ruumid, kus endise, Magdaleena tänav 9 asunud sünagoogi asemel hakkati läbi viima jumalateenistusi. Eelmise aasta maikuu keskel avati pidulikult Kogukonna keskuse kõrval Uue sünagoogi hoone, mis on ehitatud eesti arhitektide projekti järgi Eesti pearabi Šmuel Koti ja Eesti Juudiusu koguduse esimees Boris Oksi eestvedamisel ja peasponsor Aleksander Bronšteini abiga. Avamistseremoniast võtsid osa Eesti riigi juhtkond ja praegune Iisraeli president Šimon Peres.

EJK juures tegutsevad mitmed spetsialiseeritud juudiorganisatsioonid:

II Maailmasõja veteranide liit, spordikubi Makkabi, naisteorganisatsioon WIZO, heategevusfondid, huviklubid ja eriprogrammid ning projektid. Kogukonna keskuses töötab raamatukogu, ilmub infoleht Hašahar, endiselt läheb eetrisse raadiosaade Šalom Aleihhem. Perioodiliselt saavad kokku iidisi keele harrastajad, saamuti Juudi Gümnaasiumi lõpetajad. Sotsiaalkeskus teenindab enam kui 750 kogukonna eakaid, haigeid ja töövõimetuid liikmeid. Tihedat koostööd teevad Tallinna Juudi Kool ja EJK nii oma igapäevases tegevuses kui erinevate ürituste läbiviimisel. Kogukonna kaasabil remonditi mitmed kooli klassiruumid ja aula. Kogukonna toetusel töötab Tallinna kesklinna ühes lasteaias erigrupp.

EJK on Ülemaailmse ja Euroopa Juudi Kongressi ning Euroopa Juudi Kogukondade Liidu liige. Koostöös EJK-ga töötab Eestis Juudi Agentuuri Sohnuti esindus. 90-date aastate keskel loodi tihedad ja viljakad kontaktid Ameerika Juudi Komiteega. Selle organisatsiooni esindaja, hr.Nicolas Laine oli president Lennart Meri poolt kokku kutsutud Eestis okupatsioonide poolt sooritatud kuritegude rahvusvahelise uurimiskomisjoni liige.

EJK initsiatiivil ja Vabariigi Valitsuse toetusel avati 1.septembril 1994 Kloogal endise koonduslaagri territooriumil mälestussammas Eesti territooriumil II Maailmasõjas hukkunud juutidele – holokausti ohvritele. Praegu teeb Kogukond koostööd Vabariigi Valitsusega ühisprojektis saksa okupatsiooni ajal juutide tapmispaikade mälestustähiste paigaldamiseks.

Kõige tähtsam, et praegu, selle 20-ne aastapikkuse töö tulemusena võib näha Tallinna kesklinnas Karu tänaval kaasaegne Juudi kogukonna keskus kus on loodud kõike vajaliku juudi kultuuri ja elu edendamiseks.

Kuid ei tasu arvata, et pilt on nii idülline. Tõsi küll, praegu on meie olukord palju parem ja me vaatame tulevikku suurema kindlusega. Siiski üks probleem on ja jääb tõsiseks väljakutseks Eesti Juudi Kogukonna juhtkonnale ning Eesti juutlusele tervikuna. See on demograafiline olukord. Kõigepealt on see juudi elanikkonna arvu pidev kahanemine. Kõige rohkem elas Eestis juute 1959.aastal – 5436 inimest. Valdav enamus neist olid teistest nõukogude vabariikides tulnud juudid. Pärast seda hakkas arv tasapisi vähenema ja 1989.a rahvaloenduse andmetel elas siin 4613 juuti,

kellest 33,6% pärines Eestist, 1,2% välismaalt ja ülejäänud 72 erinevast Nõukogu Liidu halduslik-territoriaalsest üksusest, eelkõige Ukrainast 27,6%, Venemaalt 20,6% ja Valgevenest 10,4%. Koos NSV Liidu lagunemisega algas juutide suur väljaränne Iisraeli, Ameerikasse, 90-ndatel ka Saksamaale. 10-ne aasta jooksul vähenes juutide arv rohkem kui kaks korda. Statistikaameti andmetel seisuga 1.jaanuar 2001 elas siin 2178 inimest, kes rahvustikuregistri järgi märkisid ennast juudiks. Kõige viimaste andmete järgi ehk seisuga 1.jaanuar 2007 elas Eestis 1900 juuti. Siinkohal tuleb märkida, et on olemas ka need, kes on erinevatel põhjustel registreerinud ennast teiseks rahvuseks kuid vastavalt juudi traditsioonidele peetakse neid juudi seaduse kohaselt juudiks, see tähendab, et nad on juudid ema järgi. Umbjoontes moodustavad nad kolmandiku olemasolevast juudi elanikkonnast. Emigratsiooni, madala sündimuse ja kõrge keskmine vanuse tulemusena on iive negatiivne. Tänu elu kvaliteedi paranemisele Eestis viimastel aastatel on elanikkonna arvu kahanemisetempo aeglustunud. Loodame, et majandusekasvu pidurdamine ei mõjuta oluliselt Eesti juutide elutingimusi, kuigi kõige rohkem kannatavad elu kallinemisest pensioniealised inimesed, mis omakorda suurendab survet Kogukonna sotsiaalkeskuse tegevusele.

Demograafilised probleemid teevad praktiliselt võimatuks taotleda kultuurautonoomia õigusi kehtiva õigusandluse alusel. Kuigi juutidele ei laiene kultuurautonoomia seaduse nõue, et üksnes 3000 Eesti kodaniku olemasolul saab ennast registreerida rahvusvähemuseks, loobus Eesti Juudi Kogukond siiski kultuurautonoomiat taotlemast, sest sinna võivad kuuluda ainult Eesti vabariigi kodanikud. Samal ajal Eesti juutide hulgas on märkimisväärne osa teiste riikide kodanikke või määratlemata kodakondsusega isikud. Vastavalt Statistikaameti andmetele seisuga 31.märts 2000 oli 2145-st isikust Eesti kodakondsus 65%, määratlemata kodakondsus 18 % , Venemaa kodakondsus 15% ja 2 % muude riikide kodakondsus. Riik otsustas jagada rahvusvähemused kodakondsuse alusel. Kogukond seda endale lubada ei saa ja see oligi üks peamisi põhjusi, miks loobuti kultuurautonoomia taotlemisest.

Nagu juba öeldud, üks Eesti Juudi Kogukonna tähtsamaid tegevussuundi on juudi kultuuri ja kommete arendamine. Pean ennast veidi parandama, sest tegelikult meie juudi organisatsioonid tegelevad sellega, et õpetavad juutidele, mis tähendab olla juut. Antisemiitlik nõukogude režiim tegi kõik, et juutidest saab paremal juhul juudi rahvusest isik – лицо еврейской национальности. Kui jälle vaadata statistikat, siis ilmneb, et juudid ei pea juudi keeli – ei jiidišit ega ivriiti – oma emakeeleks. Loenduse andmetel oli selliseid isikuid vaid 5,8%. Ülejäänud eelistavad enamasti vene keelt (80%), eesti keel peab oma emakeeleks ainult umbes 12%. Nagu selgub, on ka sellised, kes ei osanud üldse oma emakeelt määratleda. Oma rahva keelt teadmata on väga raske võtta omaks kultuuri, säilitada oma identiteeti ja anda oma lastele edasi rahva traditsioone ning vaimu. Kui natsi-režiimi ja nende käsilaste poolt toime pandud kuriteod juudi rahva vastu olid suunatud juutide füüsilisele hävingule, siis kommunistlik režiim kes 50-ndate aastate alguses Stalini elu viimastel päevadel planeeris jätkata natside terrorit juutide vastu ja mida segas elluviimast vaid Stalini surm, teostas NSV Liidus elavate juutide seas vaimset holokausti. Juudi koolid suleti, sünagoogid kas pandi kinni või hoiti range kontrolli all ning nende tegevusele tehti igasuguseid takistusi. Hea näide oli sünagoog endisel Lasteaia tänaval, mis 80-ndate aastate lõpus oli sellises olukorras, et tema edaspidine tegevus oli üsna küsitav. Ivriidi keele õpetamist peeti kuriteoks, juudi kultuuri ja traditsioone tembeldati sionistlikuks propagandaks ja nõukogu kodumaa reetmisega. Mõnitavalt koheldi neid, kes tahtsid emigreeruda sellest paradiisist. Mitu põlvkonda, kaasa arvatud minu oma, on üles kasvanud ilma võimaluseta saada juudi haridust oma rahvusliku emakeele keskkonnas. Sellepärast peame me toetama Eestimaa kaasmaalasi, kes nõuavad kommunistliku režiimi kuritegude ja kommunismi kui ideoloogia hukkamõistmist. Me kulutasime 20 aastat sellele, et taastada juudi kogukondlik elu Eestis, sisuliselt likvideerides nõukogude ajastu laastavaid tagajärgi. Me kogu aeg räägime, et ei tohi unustada II Maailmasõja aegset holokausti. Ma arvan, et samamoodi tuleb käsitleda ka kommunistliku režiimi vaimset holokausti.

Lõpetiseks tahan väljendada lootust, et see suur töö, mis on 20 aasta jooksul tehtud ja mille tulemusena on Tallinna kerkinud kaasaegne kogukonna keskus, kus pärlina seisab Tallinna Uus sünaagoo, kannab oma vilju ka edaspidi ning annab Eesti juutluse eksisteerimiseks kindla aluse.